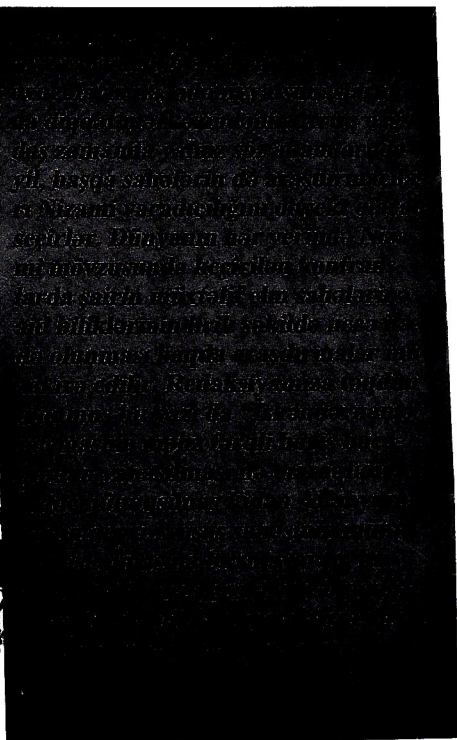


# “İSKƏNDƏRNAMƏ” İPƏYİ...



Nizami Gəncəvi imzasının dünya klassikləri siyahısında yer alması şeksizdir. Elə dünyanın özü boyda zəngin söz aləmində yer tutması, yüz-yüz illər araşdırılıb oxunmasının səbəbi məşhur "Xəmsə" poemalar toplusunun qeyri-adiliyidir. "İskəndərnamə" Xəmsənin yekun poeması kimi müəllifin düşüncə və təcrübəsini əks etdirərək, tamamilə başqa, fərqli zamanın abuhavası ilə birlikdə oxucu qarşısında yeni bir dünya açır. Şair oxucuya "İskəndərnamə"nin gizli sirlərlə dolu olduğunu bəyan edir:

**Belə bir dəyərlə gövhərlə, dostlar,  
Bir gövhər sevənə ehtiyacım var.  
İstərəm eylə bir kamil dinləyən,  
Şairlik sirrini öyrənsin məndən!**

Bəllidir ki, Nizami öz əsərlərində tarixi əlyazmalara əsaslanırdı və həmin mənbələrdə əks olunan məlumatları poetik formaya salmazdan əvvəl müqayisə edirdi. O, bunu belə ifadə edir:

**İskəndər haqqında heç bir əsərdə  
Məlumat görmədim yığcam bir yerdə.  
Sözlərlə dolmuşdu xəzinə içi,  
Ancaq hər nüsxədə dağınıq inci.  
Hər köhnə nüsxədən əsas alaraq,  
Onu öz şeirimlə bəzədim ancaq.  
Ən qədim tarixi əsərlərdən mən,  
Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən  
Ən incə sözləri əhmə saldım,  
Qabığı ataraq, məğzini aldım.  
Müxtəlif dillərdən yazdığım sözlər,  
Bunlardan doğuldu yığdığım əsər.  
Saydığım dilləri ətrafı bilən  
Saxlar öz dilini mənə töhmətdən.**

İskəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşünə "İskəndərnamə" poemasında xüsusi yer ayrılıb. Maraqlıdır ki, şair Bərdəni vəsf edərkən dəfələrlə ipək parçadan bəhs edir:

**O yaşıl yerləri dolaşib gözsən,  
Şənlikdən başqa bir xəyal görməzsən,  
İndi o dərgahın taxtı alçalmış,  
İpəyi, qumaşı küləklər çalmış.**

Poetik şəkildə verilmiş məlumatı dəqiqləşdirmək üçün ipəyin tarixinə nəzər salaq. Ümumiyyətlə, Böyük İpək yolu, onun istiqamətləri və daşınan mallar barədə məlumat iki qrup yazılı mənbələrdən alınır: Çin və antik. İpəyin vətəni Çin sayılır. Bu məlumat filosof Konfutsi (e.ə. 551-479-cu illər) tərəfindən izah edilmiş imperatriçə Ksi Lin Şi-nin hekayəsi ilə bağlıdır. Bu hekayəyə görə, ipək baraması imperatriçənin isti çay fincanına düşür və beləliklə, möhkəm və çox uzun ipək ipləri aşkar edilir. Tarixçilərin əksəriyyəti bu hekayənin həqiqi faktlar üzərində qurulmadığını hesab edirlər, amma istənilən halda mif olsa belə, yenə də ipək zərifliyinə məhz qadının diqqət kəsilməsi düşündürücüdür.

İpək haqqında ilk yazılı abidələr Şan dövrünə (e.ə. II minillik) aid edildiyinə baxmayaraq, tapılan ilk ipək parça fragmentləri e.ə. V-III əsrlərə aid edilir. Böyük İpək Yolu tarixinin başlanğıcı Makedoniyalı İskəndərin yürüşləri ilə bağlıdır. E.ə. III əsrdə ipək Yaponiyaya, ondan sonra Hindistan, Birma və Ruma gəlib çıxır. Böyük İpək Yolu terminini ilk dəfə istifadə etmiş Rixthofen onun Han səfiri (e.ə. 138-126 və 115-114-cü illərdə) Can Tsənin iki missiyası ilə bağlayır. Can Tsənin məruzəsinə əsasən, o bir çox Mərkəzi Asiya ölkələrini gəzib və bu yerlərdə ipək və lak məhsulların olmadığını bildirir. Lakin Nizami qeyd edir ki, artıq e.ə. IV əsrdə ipək Bərdədə geniş istifadə olunub.

Şairin sözüne şübhə yoxdur, həm də bunu poetik çağlarla zəngin şəkildə təqdim etməsi xüsusi məqamdır. Nizami həyatını xalqına, həqiqətə, ədalətə həsr edib, sarayların dəbdəbəindən kənarında yaşayıb. O, hər zaman sərt və əqidəli mütəfəkkir kimi qavranır, onun qürurla və dürüst yaşadığı qeyd edilir. Və belə səciyyələndirilmə şairin yaşadığı dövrdə belə hamılıqla qəbul olunub. Bertels Nizamini belə təsvir edir: "Epos yaradaraq şair yalnız o halda uğur əldə etməyə ümid bəsləyə bilərdi ki, əvvəllər mövcud olmayan poema yaratsın, bu sahədə islahatlar aparsın. Bu cür işə yalnız cəsarətli, ənənəni pozmaqdan qorxmayan, müstəsna poetik istedadla malik olan insan gələ və uğur qazana bilər."



Nizami belə bir adam idi, ona görə də bu islahatın həyata keçirilməsi məhz ona nəsib olmuşdu. Nizami öz sosial vəziyyətinə görə saray şairinin mövqeyini tutmağa çalışmadan hakimiyyət daşıyıcılarının iradəsindən asılı deyil, saray üslubunun şerti ilə bağlı deyildi. Doğma Azərbaycanına olan isti məhəbbət onu müsəlman İranın adət-ənənələrindən ayırırdı. Xalqın mənafeyinə sədaqət, onun ehtiyacları və istekləri ilə tanışlıq ona o vaxta qədər duyulmamış cəsəretli çıxışlara güc verirdi”.

“İskəndərnamə”ni yaratmaqla Nizami özünə yeni hədəflər qoyurdu ki, bunları anlamaq oxucu tərəfindən xüsusi diqqət tələb edir. Bu məqsədlə şair əsərinə Peyğəmbər Xızır ilə söhbəti haqqında fəslə əlavə edir və bununla əsərə vəhy formasını bəhş edir. Hesab edirəm ki, görkəmli şair bu əsəri ilə tarixi, xüsusi ilə doğma Azərbaycanın tarixini, bərpa etmək cəhdini göstərir.

Misal üçün, Qədim Əhəməni dövlətində siyasət teokratik əsasda qurulub: hesab edilirdi ki, qanuni hökmdar yalnız çar nəslinə aid, “ilahi nemət”ə (Farr) malik şəxs ola bilər. Bu səbəblə Sasanilər sülaləsinin rəsmi xronikası “Padşahlar Kitabı”nda İskəndər artıq Əhəmənilər nəslinə daxil edilib. Nizami isə bu məlumatı təkzib edir. İskəndərin həyatını vəsf edən Psevdo-Kallisfenin təsvir etdiyi cəngavər qadınların ölkəsi, Firdovsinin yazdığı Hərur şəhərinin Bərdə olduğunu qeyd edir.

Nizaminin əsərində təsbit olunmuş məlumatı həqiqət kimi qəbul etsək, iki ehtimal irəli sürə bilərik: ya Çin və onun ipək parçaları haqqında məlumat, onunla ticarət düşündüyümüzdən daha qədimdir, ya da qədim Azərbaycanın öz ipək parçaları mövcud olub.

Düzdür, bəzi mənbələrdə ipək yolunun sələfi kimi Nefrit (Hotan və Yarkend sahələrini Şimali Çinlə birləşdirən) və Lazurit yolları qeyd olunur, bu da Çinin Azərbaycanla ticari əlaqələrin o vaxtlardan mövcud olduğunu ehtimal etməyə əsas verə bilər, lakin tarixə yaxşı bələd olan Nizami “İskəndərnamə”də Bərdənin xarici əlaqələrindən belə bəhs edir:

**Vücudum şəhərdə etsə də məskən,  
Qəlbim qafil deyil şahlar işindən.  
Hindistan mülkündən Yunana qədər  
Virandan, abaddan tutmuşam xəbər.  
Göndərdim hər yerə bilikli adam,  
Ağıllı, sınaqlı, mahir bir rəssam.  
Böyük fətlələri öyrənim deyə,  
Rəsmimi aldirdim incə ipəyə.  
Adlı padşahların rəsmi çəkən  
Hər rəsmi gətirib mənə verərkən,  
Sanıram dünyanı verdilər mənə,  
Öz incə rəyimlə baxaram ona.**

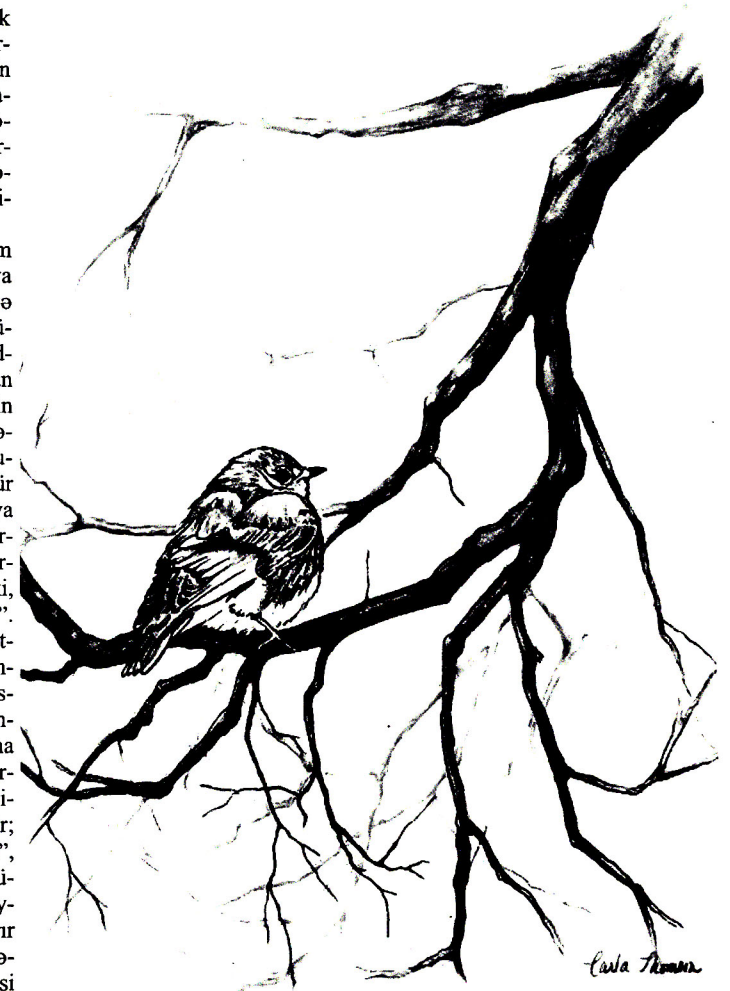
Yeni Bərdənin hökmdarı Nüşabə dünyanın hər bir, həm inkişaf etmiş, həm viran qalmış ölkəsinə rəssamları göndərərək onlara hökmdarların şəklini sifariş edib, lakin Çin bu siyahıda yoxdur. İ.V.Piankov elmi məqaləsində “antik dünyanın Şərqi Türkünstan və Çin haqqında bildiyini və Herodot (e.ə. V əsr) və ya həttə Aristeia ( e.ə. VII əsr) dövründə onlarla daimi ticarət əlaqələri saxladığını düşünmək üçün heç bir səbəb olmadığını” qeyd edib. Çinlilərin dünyagörüşü də belə əlaqələrin mövcud olmadığını təsdiqləyir: onlar özlərini hər tərəfdən düşmənlə əhatəli adada yerləşdirirdilər. Bu təsəvvür Qyu Yuanın “Könül çağırışı” əsərində öz əksini tapır.

Yazılı və arxeoloji qaynaqlar lazurit daşınması üçün Bədaşan rayonundan İrana, Mesopotamiyaya və daha sonra Suriyaya, Misirə və digər ölkələrə ticarət Lazurit yolunun mövcud olduğunu göstərir. Bu yol Xorasan və şimal-şərqi Midiyadan keçib. Eyni zamanda Xotanda böyük miqdarda I-IV əsrlərə aid idxal məhsulların aşkar edilməsi Xotanın Qərbdən Şərqə tranzitdə aparıcı rolunu təsdiq edir. Bu məlumatlar Şərqi Türkünstanla əlaqələrin mövcudluğunu ehtimal etməyə əsas verir. Hesab edilir ki, ipək istehsalının sirri Xotana ancaq I əsrdə çatıb. Bu məlumat bəzi alimlər tərəfindən təkzib edilərsə də, ipəyin Azərbaycana və digər dövlətlərə çatdırılmasının mümkün olması üçün ya bu sirrin daha öncə öldə edilməsi, ya da Çinin Şərqi Türkünstan və digər Orta Asiya ölkələri ilə sabit əlaqələrinin qu-

rulması lazım idi.

Bəzi mənbələrə görə, ipəkçilik mədəniyyətinin Mərvə V əsrdə, oradan Şərqi İrana (Xəzər dənizinin cənub-şərq sahilində Qorqan vilayətinə) çatması isə V-VI əsrin sonuna aid edilir. Lakin artıq VI əsrdə Albaniyanın qədim paytaxtı Qəbələni əvəz etmiş Bərdə ixrac edilən ipək məhsulları ilə tanınardı.

Mənbələrdə yazılır ki, “qədim farsların kişi geyimləri dəri və ya xəz şalvarlarından (“anaksarid”) və dəri kaftandan ibarət idi. Daha mülayim iqlimli rayonlarda anaksaridlər və kaftanlar sıx yun parçalardan hazırlanırdı. Sadə əhali çar Kirin Midiyanı fəth etdikdən və öz heyətinə rəsmi olaraq Midiya kostyumunu daxil etdikdən sonra da bu cür geyinməyə davam edirdi. Midiya üst geyimləri bənövşəyi və tünd qırmızı rəngli nazik yun və ipək parçalardan hazırlanmışdır (ehtimal ki, Fars padşahlarının xoşuna gəldi)”. Yeni Qafqaz Albaniyasını fəth etmiş qədim Midiya dövlətində qonşu ölkələrdən fərqli olaraq ipək istehsalı artıq mövcud idi. Bu baxımdan “Bərdə” toponiminin mənasına da diqqət yetirək: türk dilindən tərcümədə “berdi” “Qab-qacaq”, “piyalə”, “küzə” (su qabı) deməkdir; eyni zamanda “berdi” “ipək ipi”, “dar çay”, qol, hörük deməkdir. Bütün bu faktlar ipəyin məhz Azərbaycanda istehsal olunduğuna inandırır və dahi mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin bu mövzunu diqqətə çəkməsi son dərəcə mühüm məsələdir.



Yay/2022

Yay/2022